वैयाकरण नेपालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
राजु लम्साल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
कीर्तिपुर, २०६३

वैयाकरण नेपालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन – राजु लम्साल २०६३

मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री राजु लम्सालले 'वैयाकरण नेपालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६४/ /

....

(रामेश्वर अर्याल)
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

मिति: २०६४/४/८

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री राजु लम्सालले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको वैयाकरण नेपालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
सहप्रा. डा. पारसमणि भण्डारी	उपप्रा. रामेश्वर अर्याल	प्रा. घनश्याम उपाध्याय
वाह्य निरीक्षक	शोधनिर्देशक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'वैयाकरण नेपालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' शीर्षकको नेपाली स्नातकोत्तर शोधपत्र मैले परमादरणीय गुरु उप-प्रा. रामेश्वर अर्यालज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्ना विविध कार्यमा अत्यन्त व्यस्त रहेर पनि यस कार्यका लागि अतुलनीय सहयोग, सरसल्लाह एवम् निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय निर्देशकज्यूप्रति प्रथमतः हार्दिक आभार तथा कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै मेरो शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्नका लागि अनुमति प्रदान गर्नुहुने र आफूसँग उपलब्ध भएका सामग्री जुटाइदिनु हुने गुरुद्वय नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा. घनश्याम उपाध्याय र निवर्तमान प्रमुख प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठज्यूप्रति र नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति नै हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै विभिन्न समयमा आवश्यक सहयोग र सल्लाह दिनुहुने गुरुहरू प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, सहप्रा. केशव सुवेदी र उपप्रा. सुकुम शर्मालगायत अन्य गुरुज्यूहरूमा हृदयतः आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधपत्रको तयारीका क्रममा कत्ति पनि झर्को नमानी सधैँ उत्साहका साथ प्रेरणा प्रदान गरी आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराई उचित सरसल्लाह प्रदान गर्नुहुने शोधनायकका नाति इतिहासविद् एवम् प्राज्ञ श्री ज्ञानमणि नेपालज्यू र उहाँका स-परिवारप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो प्रगति र उन्नतिका लागि सदैव शुभाशीष दिनुहुने पूजनीय बुबा गिरीधारी लम्साल र ममतामयी आमा सीतादेवी लम्सालप्रति चिर ऋणी छु । साथै मेरो उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि सहज वातावरण मिलाइदिनुहुने आदरणीय दाजु राजेन्द्र लम्साल र घरायसी कामकाजमा सधैँ सहयोग गरी पर्याप्त अध्ययनको समय मिलाइदिने बहिनी बिमला लम्सालप्रति धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सधैँ उत्साह र उमङ्गका साथ निकटमा नै रहेर अविस्मरणीय सहयोग गर्नुहुने आत्मीय मित्र श्री नवराज पाण्डेप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी प्रस्तुत शोधका सिलसिलामा सामग्रीसङ्कलन गर्न सहयोग पुऱ्याउनुहुने मित्र पदम रानाभाट र अन्य सहयोग गर्नुहुने साथीहरू वासुदेव पाण्डेय, उपेन्द्र सुवेदी, अनिल शाह, धर्म पन्थी, लेकप्रसाद प्याकुरेलप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यसरी नै यस शोधपत्रको शुद्धाशुद्धिमा यथेष्ट सहयोग गरी ठूलो गुन लगाउनुहुने दाइ माधव ढुङ्गेलज्यूप्रति म अति आभारी छु । यसै कार्यका लागि आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, साझा प्रकाशन र सङ्कलित सामग्रीहरूलाई झर्को नमानीकन होसियारीपूर्वक शुद्धताका साथ टङ्कण गरिदिने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि सविनय अनुरोधसहित नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

मितिः २०६४/ /

....

राजु लम्साल

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष

समूह २०६१/०६३

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

विषयसूची

पृष्ठ

स्वीकृति-पत्र

मन्तव्य

कृतज्ञताज्ञापन

विषयसूची

सङ्क्षेपीकृत सूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १-१०

१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.६ प्राक्कल्पना	३
१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा	७
१.८ शोधकार्यको औचित्य	८
१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन	९
१.१० शोधविधि	९
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	१०

दोस्रो परिच्छेद

वैयाकरण नेपालको जीवनी ११-२९

२.१ जन्म, जन्मस्थान र पुर्ख्यौली	११
२.२ नामकरण	१४
२.३ बाल्यकाल	१६
२.४ शिक्षादीक्षा	१६
२.५ विवाह र सन्तान	१८
२.६ बसाइँसराइ	१९

२.७ स्वभाव २०
२.८ रुचि २१
२.९ भ्रमण २२
२.१० सम्मान २३
२.११ सामाजिक प्रतिष्ठा २३
२.१२ आर्थिक अवस्था र जागिर २३
२.१३ साहित्यलेखनका निम्ति प्रेरणा २४
२.१४ लेखनारम्भ २५
२.१५ प्रकाशित कृतिहरू २६
२.१६ अप्रकाशित कृतिहरू २७
२.१७ देहावसान २८
तेस्रो परिच्छेद
वैयाकरण नेपालको व्यक्तित्व ३०-३७
३.१ पृष्ठभूमि ३०
३.२ व्यक्तित्वका पाटाहरू ३१
३.२.१ बाह्य व्यक्तित्व ३१
३.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व ३१
३.२.२.१ कवि व्यक्तित्व ३१
३.२.२.२ कूट कवि ३२
३.२.२.३ भक्तिरसका कवि ३२
३.२.२.४ पण्डित व्यक्तित्व ३३
३.२.२.५ ज्योतिषी व्यक्तित्व ३३
३.२.२.६ गुरु व्यक्तित्व ३४
३.२.२.७ संस्कृत व्याकरणका ज्ञाता ३४
३.२.२.८. भाषाप्रेमी ३४
३.२.२.९ उपदेश–नीतिनिर्णयका निर्णायक ३५
३.२.२.१० औषधिमूलोका उपचारकर्ता ३५
३.२.२.११ सम्पादक व्यक्तित्व ३५
३.२.२.१२ सङ्कलनकर्ता/सङ्ग्रहकर्ता ३५
३.२.२.१३ भाषिक ज्ञान ३६

३.२.२.१४ गद्यकार ३६

३.२.२.१५ अनुवादक व्यक्तित्व ३६

३.२.२.१६ मौलिक रचनाकार ३६

३.३ निष्कर्ष ३७

चौथो परिच्छेद

वैयाकरण नेपालको कृतित्वको अध्ययन ३८-१२०

४.१ वैयाकरण नेपालको साहित्यिक यात्रा ३८

४.१.१ 'किष्किन्धाकाण्ड' रामायणको सङ्क्षिप्त अध्ययन ४०

४.१.२ 'पुण्यशिक्षा' काव्यको विवेचना ५८

४.१.३ 'अश्वलक्षण' काव्यको विवेचना ६६

४.१.४ 'तर्कारीकल्प' काव्यको विवेचना ७८

४.१.५ 'लङ्कावर्णन' काव्यको विवेचना ८५

४.१.६ 'टक्सारवर्णन' काव्यको विवेचना ९४

४.१.७ वैयाकरण नेपालका प्राप्त कूट श्लोकहरूको विवेचना ९९

४.२ वैयाकरण नेपालका काव्यगत प्रवृत्ति १०४

४.३ वैयाकरण नेपाल र उनका अग्रज, समवर्ती तथा परवर्ती कविहरूबीच सङ्क्षिप्त तुलनात्मक अध्ययन १०९

४.४ युगीन पृष्ठभूमिमा वैयाकरण नेपाल ११७

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार १२१-१२३

५.१ परिच्छेदगत निष्कर्ष १२१

५.२ निचोड १२२

५.३ भावी शोधकार्यका निम्ति सुझाउ १२३

सन्दर्भसूची १२४-१२७

परिशिष्ट

क. वैयाकरण नेपालको हस्तलिखित पाण्डुलिपिको प्रतिलिपि

ख. वैयाकरण नेपालको वंशवृक्ष

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
अप्रका.	अप्रकाशित
इ.सं.	इस्वी सम्वत्
उपप्रा.	उप-प्राध्यापक
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस्
ऐ	ऐजन्
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
चौँ.सं.	चौँथो संस्करण
छै.सं.	छैटौँ संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.भा.प्र.स.	नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
पं.	पण्डित
पाँ.सं.	पाँचौँ संस्करण
पा.वि.के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
पृ.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
वि.सं.	विक्रम संवत्
श्लो.	श्लोक
सम्पा.	सम्पादक